

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ ТА ФОРМУВАННЯ НОВОЇ АРХІТЕКТУРИ СВІТОУСТРОЮ

WORLD ORDER SYSTEMS TRANSFORMATION AND A NEW WORLD ARCHITECTURE FORMATION

В статті досліджено системи формування такого явища як «світовий порядок» в історії людства. Зокрема, проаналізовано та визначено основні принципи формування наступних систем світоустрою: Вестфальської, Віденської, Версальсько-Вашингтонської, Ялтинсько-Постдамської. Також, зазначено причини, які стали каталізатором формування даних систем та охарактеризовано фактори їх руйнації. Вказано, що існуючі інституції, які відповідальні за систему колективної безпеки, не є ефективними в сучасних умовах і потребують реформування.

Зазначено, що та система світоустрою, яка сформувалася після розпаду Радянського Союзу – монополярна, не виправдала себе і може бути розцінена як перехідна. В той же час, біполярна система може бути визначена як сама надійна, оскільки вона мала лише одну опцію щодо повномасштабного конфлікту. Разом з тим, інші системи світоустрою можуть мати кілька опцій щодо воєнного конфлікту.

Російсько-українська війна, з окупацією українських територій, остаточно зруйнувала існуючу систему світоустрою, тому все більше не лише дослідників, але й політиків найвищого рівня починають робити заяви щодо необхідності створення нової системи світоустрою, яка б включала трансформації у різних сферах, які викликані, зокрема, і російсько-українським воєнним конфліктом. Перемога росії у війні з Україною могла б призвести до такої ситуації у новій архітектурі світу, де б перевага надавалася загарбницьким війнам, чого не може допустити демократичний світ.

Нагадаємо, що основними країнами, які загрожують новому світовому порядку є росія та Китай. При цьому, маючи ядерну зброю, дані країни намагаються поставити себе як протизвагу США не лише у військовій, але й в інших сферах. Разом з тим, США, розуміючи дану нову загрозу національній безпеці, роблять наголос на готовності Америки до потенційних конфліктів у різних регіонах світу.

Як висновок зазначено, що основне завдання провідних країн світу полягає у формуванні таких норм світоустрою, які б унеможливили перевагу силового чинника над цивілізаційним та міжнародно-правовим.

Ключові слова: *світовий порядок, новий світовий порядок, біполярна система світоустрою, монополярна система світоустрою, ООН, Ліга Націй.*

The article examines the systems of formation of such a phenomenon as "world order" in the history of mankind. In particular, the main principles of the following world systems formation were analyzed and determined: Westphalian, Vienna, Versailles-Washington, Yalta-Postdam. Also, the reasons that became a catalyst for the formation of these systems are indicated and the factors of their destruction are characterized. It is indicated that the existing institutions, which are responsible for the system of collective security, are not effective in modern conditions and need to be reformed.

It is noted that the system of the world order, which was formed after the collapse of the Soviet Union – monopolar, did not justify itself and can be considered as transitional. At the same time, the bipolar system can be defined as the most reliable, since it had only one option for a full-scale conflict. However, other world systems may have several options for military conflict.

The Russian-Ukrainian war, with the occupation of Ukrainian territories, finally destroyed the existing system of the world order, so more and more, not only researchers, but also politicians of the highest level are beginning to make statements about the need to create a new system of the world order, which would include transformations in various spheres caused by the Russian – Ukrainian military conflict. Russia's victory in the war with Ukraine could lead to such a situation in the new world architecture, where the preference would be given to wars of aggression, which the democratic world cannot allow.

The main countries that threaten the new world order are Russia and China. At the same time, having nuclear weapons, these countries are trying to position themselves as a counterweight to the US not only in the military, but also in other areas. At the same time, the US, understanding this new threat to national security, emphasizes America's readiness for potential conflicts in various regions of the world.

As a conclusion, it is assumed that the main task of the leading countries of the world consists in the formation of such norms of the world system, which would make impossible the superiority of the power factor over the civilizational and international legal one.

Key words: *world order, new world order, bipolar world system, monopolar world system, UN, League of Nations.*

УДК 327.5:316.32
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.41.15>

Таран Є.І.

к. політ. наук, доцент,
доцент кафедри глобальної та національної безпеки
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Якщо до останнього часу дослідження, що стосувалися питань формування нового світового порядку проявлялися у працях дослідників і науковців, які займалися питаннями міжнародних і глобальних відносин та проблемами світоустрою, то наразі все частіше лунають заклики (думки) світових лідерів про необхідність формування нового

світового порядку або про потребу побудови системи світоустрою на нових правилах.

Зазвичай, в історії, формування систем світоустрою відбувалося після великих війн, де мало місце явище перерозподілу територій – одні території і країни або захоплювалися, в результаті воєнних дій, або входили до інших країн через мирні домовленості.

Як наслідок, деякі країни в результаті такого поділу світу, відчували своє приниження, через те, що їх обібрали і з плином часу такі країни бажали реваншу, що часто призводило до нових військово-політичних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих дослідників, що займалися питаннями світового порядку можемо виділити ряд вчених. Так, американський дослідник Г. Кіссінджер у своїй роботі «Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті» розглядає основні системи світового порядку, починаючи від Вестфальської. Інший дослідник, Х. Булл зазначав, що явище «світовий порядок» може мати місце лише починаючи з ХХ ст., оскільки до цього часу, не існувало політичної системи, яка б змогла охопити весь світ в цілому.

Щодо вітчизняних дослідників, то можемо зазначити, що велика увага дослідженням щодо формування нового світового порядку приділяється в контексті російсько-української війни. Серед вітчизняних дослідників, які займаються проблемами формування нового світового порядку можемо зазначити прізвища О. Дашевської, Н. Матвійчук, А. Міщенко, М. Чеховської, М. Ялі та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування нового світового порядку є центральним питанням міжнародних відносин сучасного світу. Незважаючи на те, що взаємоузгодження діяльності суб'єктів міжнародних відносин – суверенних держав та їх об'єднань, міжнародних організацій, громадських організацій, релігійних рухів, транснаціональних корпорацій, і визначає світовий порядок, але разом з тим, у світі спостерігаються процеси ухилення від виконання встановлених правил суб'єктами міжнародних відносин. Така ситуація веде до дисбалансу міжнародних відносин, а грубе порушення норм міжнародного права провело до руйнування системи світоустрою, тому виникає необхідність у становленні нової системи світового порядку.

Мета дослідження. Дослідити системи світового порядку, визначити причини їх трансформації та зазначити основні зміни, які мають відбутися в економіці, енергетиці, праві та безпеці при формуванні нової архітектури світоустрою.

Виклад основного матеріалу. За визначенням С. Дашевської, світовий порядок – це прийнятий всіма устрій, що виник в результаті відмови кожного від абсолютного суверенітету з метою врахування загальнолюдських інтересів і цінностей. Світовий порядок – організація співіснування країн світу та інших міжнародних

акторів, що характеризується принципами, нормами, правилами та інструментами регулювання, визначеними усіма або більшістю країн світу або інших міжнародних акторів [2, с. 61].

Разом з тим, сам термін «світовий порядок» є досить умовним, оскільки за твердженнями самих же дослідників, чіткого поняття, з яким би погоджувалися усі спеціалісти, на сьогодні не існує.

Навіть видатний дослідник цього явища Г. Кіссінджер в своїй роботі «Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті» зазначає, що ніякого світового порядку не було. Разом з тим, він уточнює, що в сучасному його розумінні явище «світовий порядок» було запропоновано чотири століття тому на Вестфальській мирній конференції. Там було визначено правила співжиття європейських країн після Тридцятирічної війни. Разом з тим, в інших частинах світу існувала також китайська та ісламська системи міжнародного порядку, а також, в той період, ще не залучена до європейського співтовариства Московія [4].

Британський теоретик-міжнародник Х. Булл вважає, що світовий порядок є породженням ХХ ст., оскільки до другої половини ХІХ ст. не існувало політичної системи, яка б змогла охопити в цілому увесь світ. Тому, про світовий порядок говорять, маючи на увазі «суму різноманітних політичних систем, які привносили порядок у різних частинах світу» [9].

Якщо коротко дослідити події в історії, які призводили до формування систем світового порядку, зокрема до створення певних процедур міжнародного співробітництва, то можемо зазначити, що загальновідомими вважаються такі системи світоустрою як Вестфальська система, Віденська система, Версальсько-Вашингтонська система, Ялтинсько-Постдамська система.

Кожна з цих систем була створена після певних історичних подій, перш за все великих війн, які характеризувалися розподілом територій між певними країнами, як правило, країнами-переможницями у великих війнах. В той же час, кожна з цих систем характеризується створенням певних правил співіснування між країнами.

Так, Вестфальська система була сформована після Тридцятилітньої війни, коли стало зрозуміло, що дана війна принесла велику розруху та зруйнувала економічні можливості і вичерпала ресурси країн, що воювали. Так, був підписаний Вестфальський мир, за результатами якого були розроблені певні правила визначення суверенітету держав та їх участі у

міжнародній діяльності. Але, разом з тим, відбувся і «перерозподіл» світу, де до одних країн відійшли одні території, а до інших – інші. При цьому, були визначені основні центри сили. Це робилося з тією метою, що усі потенційні конфлікти повинні були вирішуватися мирним шляхом через домовленості [7] Вестфальська система визнавала існування спільних інтересів, а також необхідність радитися щодо вирішення певних питань між країнами.

Отже, Вестфальський мир здійснив суттєвий вплив на розвиток міжнародного права й дипломатії. Основні принципи, що були покладені в його основу, ознаменували собою настання новомодерної доби й нової епохи практики міжнародних відносин [8, с. 80].

Вважається, що укладення Вестфальського миру за підсумками Тридцятилітньої війни заклало основи тодішнього світового порядку, де принципи національного суверенітету зробили всі країни рівноправними та незалежними у проведенні внутрішньої політики в межах своїх національних кордонів. Суверенітет раз і назавжди заклав принцип невторчання європейських держав у внутрішні справи одна-одної.

Така стабільність протрималася до наполеонівських війн та після їх закінчення було проведено Віденський конгрес, який ознаменував формування Віденської системи світоустрою, яка була сформована у 1814-1815 роках. Особливістю Віденського світопорядку стало те, що він встановив нове розміщення політичних сил та географічний розподіл територій між провідними державами – тогочасний європейський порядок.

За нормами цієї нової системи, європейський порядок забезпечувався Четвертим Союзом, який був представлений найбільшими державам континенту – Великобританією, Прусією, Австрією та Росією. З часом до дипломатичних конференцій, що отримали назву «Європейський концерт», була залучена й нещодавно переможена Франція. Тобто, європейський порядок сформували п'ять найбільших держав Європи і кожна з них перш за все переслідувала свій національний інтерес [4, с. 46].

Така система зруйнувалася з початком Першої світової війни, яка закінчилася розпадом кількох імперій та зміною політичних режимів в ряді країн. При цьому, були створені як нові держави, так і відбувся розподіл територій серед країн-переможців. Після Першої світової війни було сформовано Версальсько-Вашингтонську систему світового порядку. З метою підтримки миру на планеті було утворено Лігу Націй, яка стала першою інституцією

в системі формування колективної безпеки. Але, разом з тим, дана система світоустрою фактично не передбачала застосування сили для забезпечення стабільності та миру в світі. Так, американський дослідник Г. Кіссінджер зазначав: «Рідко дипломатичний документ настільки не відповідає власній меті, як це сталося з Версальським договором. Надто каральний для примирення й надто м'який, щоб стримати відновлення амбіцій Німеччини. Версальський договір прирік виснажені демократії на постійну стурбованість щодо непримирної й реваншистської Німеччини та революційного Радянського Союзу» [4, с. 71].

Незважаючи на тогочасні зусилля щодо збереження миру, інтереси ряду держав стояли вище за інтереси і правила, що були сформовані міжнародними організаціями. Визначальним фактором міжнародної політики того часу стали інтереси Німеччини та СРСР, які полягали у бажанні взяти під свій контроль більше територій, тобто, бажання «перерозподілу» світу спровокувало Другу світову війну.

За результатами Другої світової війни відбулося формування Ялтинсько-Постдамської системи світового прядку країнами-переможницями – США, СРСР та Великобританією. Даний порядок «базувався на новому співвідношенні сил та інтересів країн, що перемогли у війні, насамперед СРСР і США» [5].

Перерозподіл територій в даному випадку проявлявся у територіальних завоюваннях СРСР у Центрально-Східній Європі, тобто тих територій, які СРСР вважав зоною своїх інтересів до Другої світової війни, після якої він остаточно зміг закріпити свій вплив на ці країни [11]. Світ розділився на дві ідеологічно-протилежні системи – капіталістичну та соціалістичну, які конкурували між собою протягом другої половини ХХ ст.

Якщо після Першої світової війни забезпечення дотримання світового порядку на інституційному рівні було покладено на Лігу Націй, то тепер подібні завдання відводилися Організації Об'єднаних Націй [6, с. 194].

Дана систем світоустрою отримала назву «біполярної», оскільки на світовій арені існували дві потужні наддержави, а інші країни були їхніми сателітами. Дана система світоустрою вважалася найбільш стабільною та безпечною, оскільки можливі локальні конфлікти відбувалися як правило зі схвальної позиції цих наддержав. При цьому, вони часто заручалися їх підтримкою. Вважається, що при біполярній системі була одна опція на війну, а при багатополлярній – таких опцій може бути багато.

В той же час, не можна сказати, що ООН була ефективним інститутом вирішення міжнародних конфліктів та забезпечення стабільної ситуації у світі, оскільки положення світового порядку, які були запропоновані країнами-переможцями після Другої світової війни не були обов'язковими до них самих. Тобто, та сила примусу, яка може бути застосовна до кожного члена співтовариства, навряд чи може бути застосована до країни постійного члена Ради безпеки ООН, яка має право вето. Тобто, якщо існує конфлікт в якому бере участь держава, яка є постійним членом Ради безпеки ООН, то правило одностайності робить Організацію Об'єднаних Націй неефективною [3].

Особливості двополюсного світу який був сформований після Другої світової війни, полягають в тому, що лише дві держави до 1991 року – США та СРСР найбільш суттєво впливали на світові політичні процеси, а після розпаду СРСР світ може бути охарактеризований як «однополярний», з домінуванням США, яка змогла зосередити в собі дуже великий спектр лідерства – від технологічного, фінансового і військового до наукового і культурного. Однополярний світ може характеризуватися як прохідний етап від двополлярної до нової системи світоустрою.

Після анексії Криму та початку загарбницької війни Росії, світова система світоустрою потребує нового формування, а провідні міжнародні інституції, на які покладено обов'язок підтримання миру і стабільності у світі, перш за все ООН, не впоралися з даним завданням. Тому, світ потребує як інституційних змін, так і політичних, оскільки сучасний стан речей не влаштовує жодну країну світу, а підходи до формування нової архітектури світу лише набирають своєї популярності серед політикуму провідних країн світу.

Так, президент США Джо Байден в березні 2022 року заявив, що нещодавні зміни в глобальних справах, спричинені російським вторгненням в Україну, дали можливість для нового світового порядку під керівництвом США. Він зазначив, що цей проєкт матиме здійснюватися в партнерстві з «рештою вільного світу» [1].

Також, США вважають, що основними країнами, що загрожують новому світовому порядку є росія та Китай. Саме ці країни прагнуть порушити та замінити існуючий міжнародний порядок, що загрожує світовій стабільності та американським інтересам. Наступне десятиліття розглядається Сполученими Штатами Америки як вирішальне. США зазначають, що вони вперше стикаються з двома ядерними державами Китаєм і росією, що

становить нову загрозу національній безпеці. Також, наголос роблять на готовності Америки до конфліктів у різних регіонах світу, особливо з урахуванням зростаючих військових можливостей Китаю та росії. Також Іран зберігає ядерну програму, що включає розробку ракет, здатних доставляти ядерну зброю. Ризик військового конфлікту США з Китаєм та росією зростає, а їхня військова міць може становити суттєву загрозу для США. Через це, Сполучені Штати Америки розробляють та впроваджують зміни у своєму стратегічному становищі, зокрема зміни у ядерній стратегії США та їх неядерних військових можливостях для адаптації до загроз 2027–2035 років [1].

Наслідки російсько-української війни стануть вирішальним фактором у ідеологічних підходах до формування Нового світового порядку, оскільки перемога РФ у війні могла б призвести до такого сценарію світоустрою, де б панували загарбницькі війни. Це б могло розвернути світ у бік біполярності, де на авансцену вийдуть ідеї демократії (США, країни ЄС тощо) та авторитарні країни (Росія, КНР та ін.).

В той же час відсутність успіхів росії у війні говорить про ослаблення впливу цієї країни на пострадянський простір, зокрема на такі країни як Казахстан та Вірменія.

Також, війна може спричинити появу нових ситуативних або довготривалих союзів, що вплинуть на формування світового порядку. Однак, дана війна може запустити і зворотні процеси – розпад чи трансформацію вже існуючих організацій та коаліцій. Одним з таких прикладів є ОДКБ, де деякі держави-учасниці даної організації починають переорієнтовуватися на співпрацю з іншими країнами та організаціями, розуміючи неефективність останньої.

Для формування системи нового світового порядку після закінчення російсько-української війни необхідно ухвалення ряду рішень у галузі національного та міжнародного права, які будуть стосуватися попередження дій стосовно насильницьких анексій чи захопту територій, санкційної політики. Також, можуть бути підняті питання щодо долі активів можливої держави-агресора та передачі їх країні-жертві. Зокрема, має бути приділена увага врегулюванню проблем, які пов'язані з порушенням норм торгівлі та інвестицій, судноплавства, вдосконалення міграційного права для втікачів від війни, кримінального права в сфері відповідальності та засудження за воєнні злочини, певні складові приватного міжнародного права тощо [10, с. 694-695]. Це все норми, які можуть бути покладені в систему формування нових правил світоустрою.

Висновки. Виходячи з вищенаведеного, можемо зазначити, що системи світоустрою будуються після великих війн. Найбільшою війною після Другої світової війни є російсько-українська війна, яка торкнулася більшості країн світу і спричинила трансформації в економіці (санкції, інфляція, руйнування торговельних шляхів), енергетиці (зміна транзитних маршрутів та відмова від традиційних ланцюжків постачання енергоресурсів); правові (необхідність нових форм регулювання правовідносин між кранами), безпеці (втручання та захоплення територій іншої держави свідчить про слабкість існуючих безпекових інституцій).

При цьому, основне завдання повідних країн світу полягає у формуванні таких норм світоустрою, які б унеможливили перевагу силового чинника над цивілізаційним та міжнародно-правовим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абашидзе М. Новий світовий порядок: яке в ньому місце для України? URL: <https://i-ua.tv/world/85338-novyi-svitovyi-poriadok-i-ake-v-nomu-mistse-dlia-ukrainy>
2. Дашевська О. Новий світовий порядок: теоретичні концепції. *European Political and Law Discourse*. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-4/10.pdf>
3. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів : перекл. з франц. Є. Марічев, Л. Погорєлова, В. Чайковський. Київ: «Основи», 1995. С. 373
4. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті : перекл. з англ. Н. Коваль. Київ: Наш формат, 2017. С. 320
5. Крушинський В. Ю., Манжола В. А. Міжнародні відносини та світова політика. 1945–1980. Дати. Події. Факти : навч. посібник. Київ: Либідь, 2007. С. 10
6. Таран Є. І. Генезис системи світового порядку. *Наукові перспективи*, № 7, 2022, с. 190-199. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-190-199](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-190-199)
7. Таран Є.І., Попов М.А. Формування нових центрів впливу в умовах становлення нового світового порядку. Політичні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 26 трав. 2023 р.) / за ред. Г. П. Ситника, Л. М. Шипілової. Київ : Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023. 54 с.
8. Шумський І.К. Вестфальська системf як виток новомодерної системи міжнародних відносин. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 23. С. 81.
9. Ялі М. Поняття та підходи до тлумачення світового порядку. Дослідження світової політики. Збірник наукових праць. Випуск 48. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16005/14-ljali.pdf?sequence=1>
10. Brunk, I., Hakimi, M. Russia, Ukraine, and the Future World Order. *American Journal of International Law*, 116(4), 2022, 687-697. <https://doi.org/10.1017/ajil.2022.69>
11. Taran, Ye. Evolution of the world order system. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, №2, 2022, 206-211. <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-34>